

СУБ'ЄКТИВНЕ НАЧАЛО ЯК ОРГАНІЗУЮЧИЙ ЦЕНТР ЛИСТУВАННЯ РОМАНТИКІВ

К. філол. н. Свириденко О. М.,

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, м. Переяслав-Хмельницький, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/31032019/6394

ARTICLE INFO

Received: 17 January 2019

Accepted: 24 March 2019

Published: 31 March 2019

KEYWORDS

Romanticism,
epistolary,
letter,
subjective origin,
psychologism.

ABSTRACT

The article reveals epistolary collections of romanticists. It is established, that the subjective origin is an organizational principle in romanticists' mail communication. Absolutizing a human being, an individual, romanticists demonstrated stronger interest to their inner being and eagerness to master the deepness of their spirit. Herewith artistic romanticists' discoveries connected to mastering spiritual essence were done by them not only in the process of observing their contemporaries but also by dipping into their inner world, in particular in the epistolary artistic process that is witnessed with the analyzes of mail communication creations. Romanticists' mail communication either European or Ukrainian in particular are full of courageous psychological analyzes, reflection and self-dipping. They foresee limiting «uncovering» of addresser's soul and heart. These letters are characterized by typical romantic topics that let know about them in romanticists' artistic heritage which pays its attention to limiting person's states.

Citation: Свириденко О. М. (2019) Subiektyvne Nachalo yak Orhanizuiuchy Tsentrl Ystuvannia Romantykiv. *International Academy Journal Web of Scholar*. 3(33). doi: 10.31435/rsglobal_wos/31032019/6394

Copyright: © 2019 Свириденко О. М. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Абсолютизуючи людину, окрему особистість, романтики демонструють посилений інтерес до її внутрішнього буття, прагнуть опанувати глибини її духу. При цьому їх цікавить яскрава індивідуальність, яка діє в «межовій» ситуації і постає беззахисною та вразливою, опинившись у полоні духу епохи, сильних пристрастей чи суперечливих почуттів. І хоча людина тлумачиться романтиками як нерозгадана таємниця, вони немало експериментують, щоб зазирнути у глибини її душі. Художні відкриття романтиків, пов'язані з опануванням духовної сутності особистості, були зроблені ними не лише у процесі спостереження над своїми сучасниками, але й у ході занурення у свій власний внутрішній світ, зокрема у процесі епістолярної творчості. Невимушений жанр листа, за словами А. Єлістратової, дозволяв інколи більш природно висловити те, що в поезії, наприклад, висловлювалося більш пишномовно чи умовно [6, с. 310]. Як зауважує А. Ботнікова, саме за посередництвом листування романтики розвивали здібність до самоаналізу, увагу до тих процесів, які відбувалися в душі. І лише розібравшись із власними почуттями, із глибинами і «підвалами» своєї власної особистості, автори листів відкривали нову царину, ще не освоєну мистецтвом, – царину внутрішнього світу, суперечливої неоднорідності імпульсів, які диктують людині її поведінку [3, с. 33]. За спостереженнями В. Кузьменка, «суб'єктивне начало, оголений психологічний світ особистості автора відіграють роль організуючого центру листування» навзагал [7, с. 50]. Утім, в романтичному листуванні означена тенденція проступає з максимальною силою.

Виклад основного матеріалу. Кореспонденції романтиків, як європейських, так і українських, сповнені сміливого психологічного аналізу, рефлексії та самозаглиблення. Вони передбачають граничне оголення душі і серця адресанта. Цим листам притаманні ті типово романтичні «крайні» сюжети, які дають про себе знати в художній спадщині романтиків, що фіксує увагу до так званих екстатичних станів людини.

Таким глибинним психологізмом позначені, наприклад, листи Ф. Шлегеля до А. Шлегеля. Адресовані брату, ці листи є максимально відвертими, а тому дозволяють зазирнути й найпотаємніші закутки душі адресанта, у яких знайшли «прихисток» усі найхарактерніші відчуття та настрої людини межі століть. У цих листах, які характеризуються насамперед внутрішніми сюжетами, зафіксовано спробу Ф. Шлегеля-романтика здійснити своєрідну ревізію свого душевного стану. У них на непосвяченого реципієнта очікує безліч темних місць. Вони ж дають розуміння того, що власна душа була для Ф. Шлегеля-романтика такою ж «темною», тобто не до кінця зрозумілою. «Після кількадечної перерви, що була викликана різними справами, планами і гострим нападом туги, – писав він в одному з листів, – я знову повертаюся до розмови з тобою. Я обмірковую все, що тіснилося у моїй голові впродовж цього короткого періоду, перебираю безкінечні думки, які вибудовував мій розум, усі печалі, усі радощі, усе, про що я не можу говорити з тобою... І трапляється, що навіть до краще з того, що я можу собі уявити, викликає у мене відразу, потрапляючи на розсуд моєї чесноти (якби вона стала для мене досяжною хоча б на мить). Ось так я і живу – не думай, одначе, що я керуюся своїми капризами, як це траплялося у Геттінгені, а моя душа перебуває у такому ж хворобливому стані» [10, с. 392].

Саме в епістолярних діалогах з А. Шлегелем Ф. Шлегель створює свій максимально точний психологічний автопортрет, який окреслюється поступово, у ході прискіпливого самоаналізу та самопостереження: «Маю зізнатися собі в тому, що я не завжди люб'язний, і ця обставина часто викликає у мене крайній відчай. Мені бракує злагоди з самим собою та іншими людьми, благодушності і грації, які може дарувати лише кохання. Я бажав би так впливати на людей, щоб про мою добропорядність розповідали завжди з повагою, а про мою ввічливість говорили часто і з теплотою. (...) Але я добре знаю, яке враження справляю на оточуючих майже завжди. Мене вважають цікавою людиною, але водночас мене намагаються уникати. Там, де я з'являюся, зникає гарний настрій, моя присутність пригнічує інших. Мене люблять розглядати на відстані, немов небезпечну диковинку. Ясна річ, що у декого я викликаю сильну антипатію» [10, с. 394-395].

Очевидним є те, що романтики усвідомлювали вагомість подібних сміливих психологічних експериментів, а тому їхні результати (а власне, тексти епістол) нерідко ставали вихідним матеріалом для художніх текстів, що спричинило появу у літературі романтизму низки яскравих автопсихологічних образів романтичних героїв. Критики вказували, зокрема, на максимальну подібність головного героя роману Ф. Шлегеля «Люцинда» Юлія з його творцем. Зрештою, листи Юлія до Люцинди, а також до Антоніо, прототипом якого став Ф. Шлейєрмахер, мають чимало спільного як на рівні змісту, так і на рівні тональності з листами Ф. Шлегеля до тих, хто належав до його близького оточення.

Важливість подібного епістолярного матеріалу усвідомлював і французький романтик А. де Мюссе. Невипадково він звертався до Жорж Санд з проханням повернути йому його листи, адресовані їй. Ці листи, писані у гранично відвертій, сповідальній манері, які відкривають найпотаємніші закутки душі закоханого, митець мав намір покласти в основу роману «Сповідь сина століття», у якому з максимальною психологічною точністю виведено образ сучасної автору меланхолійної людини.

Водночас, аналізуючи епістолярну творчість романтиків у контексті їхньої оригінально-авторської художньої творчості, можемо простежити також протилежну тенденцію і зворотній ефект використання епістоли. Траплялися випадки, коли автор-романтик, одягаючи на себе маску свого героя, використовував його ж такі листи для власного глибинного психологічного самоаналізу. Знаковим у цьому плані є роман у листах «Історія Вільяма Ловеля» Л. Тіка. І сам Вільям Ловель, його листи, усе це – простір для експериментів Тіка-романтика. У цьому романі, за спостереженнями Р. Гайма, Л. Тік уперше описує свій тривожний душевний стан, при цьому – майже без усіляких сторонніх домішок. Саме тому «ми бачимо у Ловелі не злочинця, а митця». «Це не жива людина, – писав Р. Гайм про образ Вільяма Ловеля, – а лише

привид, над яким письменник Тік експериментує, тренуючи свій діяльний розум. Те, що розповідає нам Ловель про свої душевні недуги, про свої сумніви і зневіру, автор бере зі свого власного досвіду» [4, с. 49]. Таким чином, під листами Вільяма Ловеля цілком міг би підписатися Людвіг Тік. Ці, писані ним самим, «чужі» листи відкривали можливість висповідатися максимально відверто, фактично анонімно, не називаючи свого імені, себе. У листах його героїв було те, про що, як писав Ф. Шлегель, говорити навіть з духовно близьким адресатом неприпустимо.

Отже, Ловель і Бальдер – це простори для авторських експериментів, зокрема експериментів у царині опанування власного внутрішнього світу і внутрішнього світу особистості взагалі. Образ Бальдера відзначається особливою оригінальністю. Жодна деталь цього образу не була запозичена автором із «*Pausan perverti*» Р. де ля Бретона. Цей образ потрібен був Л. Тіку для того, щоб піти зі своїми психологічними експериментами ще далі – прописати можливі варіанти розвитку одного й того ж сюжету. «Кожного разу, коли Тіку доводилося описувати хворобливий душевний стан, він констатував, що душевні розлади завжди межують із божевіллям, і сам він усвідомлював, що і в його голові з легкістю може статися подібне. Саме на таку душевну хворобу страждає глибокомислячий Бальдер. І якщо невіршувані проблеми доводять Ловеля до відчаю, що штовхає його на злочини, то більш глибокомислячого і більш меланхолійного німця Бальдера вони доводять до відчаю, що стає першопричиною його божевілля» [4, с. 50]. У романі «Історія Вільяма Ловеля» Л. Тік постійно експериментує над героями, наділяючи їх, своїм власним психологічним досвідом, зокрема іпохондрією та меланхолією, який на повну силу проступає з листів героїв. Тож листи Ловеля і Бальдера – психотекст, який належить перу самого Л. Тіка.

Як зазначає Т. Бовсунівська, «український романтизм демонструє помірковане ставлення до європейської теорії мистецтва взагалі, незалежно від її періоду та спрямування» [1, с. 115]. В Україні романтизм «став дієвим втіленням сквородинської філософії серця» [1, с. 117], актуалізація якої призвела до естетизації серця та появи нової романтичної чутливості. У результаті «меланхолії західних романтиків українські протиставили сердечну чутливість» [1, с. 194], що простежується й на рівні їхньої епістолярної практики.

Сердечна чутливість характеризує епістолярій Л. Боровиковського. Основний масив листів Л. Боровиковського, що збереглися до наших днів, складають епістоли, адресовані І. Срезневському. Знайомство Л. Боровиковського з І. Срезневським відбулося в роки навчання їх обох у Харківському університеті. Та дружба, яка виникла поміж ними у роки студентства, й листування, породжене, цією дружбою, стали джерелом і запорукою тієї духовної рівноваги, якої потребував Л. Боровиковський у так званій «курський» період життя і творчості (1831-1837 роки). У листах, які Л. Боровиковський писав І. Срезневському з Курська, мотив ностальгії, болісної туги за батьківщиною є наскрізним. «В Курске лучше; но по Украине – душа ноет», в Україну «рвещя моє сердечко», – зізнався поет [2, с. 207].

Ознаки нової (романтичної) емоційності знаходимо і в листах Л. Боровиковського, писаних І. Срезневському в період, коли останній перебував в закордонному відрядженні з метою вивчення слов'янської філології. Щиро заздючи І. Срезневському, перед яким під час наукового відрядження («вояжу») відкривався світ, Л. Боровиковський зізнався: «Как бы я желал испытать Вашу участь – самую Вашу тоску по родине, все Ваши ощущения, впечатления!...» [2, с. 215-216]. Наголошуючи на щирості свого співчуття, митець вводить у текст епістоли вишуканий експресивно-стилістичний плеоназм: «Согрущу грусти Вашей – очень естественной, хоть, строго говоря, и не совсем уместной» [2, с. 216]. У листі знаходимо й типово романтичний погляд на людину як на окремий невичерпний світ: «Вы жалуетесь на одиночество? Но мало ли собеседников в себе и около себя без людей» [2, с. 216]. Ці думки Л. Боровиковського суголосні із вченням Г. Сковороди про глибоке серце та шляхи його опанування.

Психологічна інтроспекція – характерна риса епістолярних діалогів Є. Гребінки. Зокрема, в листі П. І. та Н. І. Гребінок від 16 березня 1827 року, виповідаючи свій сум за рідними та домівкою в період навчання в Ніжинській гімназії вищих наук, адресант зізнався: «Признаться, и я, как вспомню отлогие берега Оржицы, пространные луга, опушенные зеленью и цветом, дом и сад, где первые годы моего младенчества летели, как приятные сны, а особенно вас, маменьку и всех родных и Ваши нежные ласки, то невольный вздох вылетает из груди моей...» [5, с. 516].

Мотиви туги звучали і в листах Є. Гребінки, писаних у 1830-х роках з Убіжища. Провінційне життя не породжувало оптимістичних надій, гнітило митця «ядом светского равнодушия», що знаходило свій відбиток у його епістолярних розмовах з М.Новіцьким. «Наконец дни шумного веселья кончились. Смеющиеся рожи исчезли, пост суровым перстом своим положил на лица всех оттенков печали, и я спокойнее. Глупая радость безжизненных людей приторнее полыни. Я знаю, отчего грусть сдружилась со мною, и мне приятнее слезы людей, нежели хохот...» [5, с. 562], – писав Є. Гребінка в листі від 12 лютого 1833 року.

Сердечна чутливість виступає емоційною домінантою і в епістолярній спадщині А. Метлинського, особливо коли йдеться про листи адресовані І. Срезневському. Прикметною рисою цих листів є властиво романтичне самозаглиблення і самопізнання адресанта, яке полягає в пізнанні власного серця, що стає синонімом поняття «душа». Як свідчать ці листи, самотність надзвичайно гнітила митця: «Страшусь тяжких, долгих черных вечеров, налетающих ко мне с зимою», – писав А. Метлинський у листі до І. Срезневського від 26 вересня 1939 року. Але самотність для Метлинського-романтика – це не відсутність товариства. Самотність постає насамперед як духовне сирітство, як відсутність можливості «висловити сердце»: «Высказать сердце свое некому. Общество для меня при моем образовании и моей работе и тяжело, и недоступно» [9, с. 141]. Тож і листування А. Метлинського з І. Срезневським постає як можливість виговорити серце й душу.

Міра відвертості А. Метлинського (коли мовиться про самоаналіз у листовних розмовах із І. Срезневським) є вражаючою. Водночас вражаючою є гранична міра печалі, про яку пише А. Метлинський, подаючи образ самого себе: «Счастлив я, что не обладаю даром какого-нибудь из знаменитостей – душа моя полна печали, я напоил бы ею сердце людей» [9, с. 128]. Немов розтинаючи перед І. Срезневським свою душу, А. Метлинський писав: «Тоска и скука свили в ней самое прочное гнездо для себя. Лень ли это, болезнь ли, не знаю, но сколько достанет воли постараюсь вырваться из этого состояния» [9, с. 141]. Як свідчать епістолярні джерела, окрім фізичних недугів, А. Метлинський страждав на іпохондрію: «Судьба словно гонит меня» [9, с. 136]. Передчуття близької смерті супроводжувало митця впродовж усього життя, що не могло не накладати відбиток на характер його художньої творчості і навіть на вибір псевдоніму – Амвросій Могила.

Нерідко А. Метлинський відкриває перед І. Срезневським найпотаємніші, найтемніші закутки своєї душі й описує гру своєї хворобливої уяви: «Я сделался игрой своей собственной фантазии, которая вертит мною часто как хочет против моей воли» [9, с. 141]. «Не знаю отчего, но для несчастий настоящих у меня больше мужества чем у кого-нибудь в мире, для грозящих даже пустяков у меня целые тучи самых убийственных мыслей ... Дня за два, например, я вообразил, что от этого могу сойти с ума и все это с такими ужасными подробностями, что, воображая, что я буду говорить в этом состоянии, чуть ли не понес ахинею» [9, с. 128].

У листах А. Метлинського присутні й типово романтичні «пейзажі душі», тобто ліричні фрагменти, у яких психологічне самоспостереження автора здійснюється крізь призму спостережень за природою: «Я живу воображением, и потому вся жизнь его – небо покрытое тучами и грязью» [9, с. 131]. Варто звернути увагу на те, що тут йдеться не про світову скорботу чи космічний песимізм, які характеризують західноєвропейську романтичну поезію та епістолярну практику, а про національну тугу як основний умонастрій українського романтизму в його розмаїтих проявах. З листів А. Метлинського стає зрозумілим, що «пейзаж» його душі цілком залежав від українського суспільно-політичного «пейзажу», тобто становища. Так, у листі до І. Срезневського від 5 травня 1840 року романтик зауважував: «Пишу к Вам, Измаил Иванович, из Украины, которая в это время смотрит совсем не Украиной: бытие мое мрачно, сумрачно, и дождь надворе холодный – осенний» [9, с. 132].

Психологічна інтроспекція характерна для листів М. Максимовича. Особливо, коли йдеться про листи, писані з Михайлової гори. Прагнучи до активного наукового і громадського життя, М. Максимович, будучи відірваним від громади, відчував цілковиту відчуженість і самотність, що знаходило свій вияв у його кореспонденціях. Зокрема, у листі до О. Бодянского від 20 січня 1862 року, адресант розпачливо зізнавався: «Ах, как мне тяжело и душно бывает здесь с осени и до весны! Особенно тяжело нынешний раз. Боюсь, что если не выберусь отсюда на Москву к следующей осени, то уж не вынимую больше...» [8, с. 58]. У наступному листі до О. Бодянского

(лист від 9 березня 1862 року з Михайлової Гори) М. Максимович так само констатував: «Мне эту зиму очень тяжело бывало на душе, но выжимувал таки...» [8, с. 60]. Подібні зізнання містилися і в кореспонденції до О. Бодянського від 1 січня 1865 року, у якій адресант писав: «...Год прошедший и конец позапрошлого были тяжелы для души моей» [8, с. 64]. Адресант зізнавався, що «не ясен душой» і в листі до О. Бодянського від 4 березня 1867 року з Києва.

У періоди душевного надлому М. Максимович міг цілком усамітнитися й припинити листування з будь-ким. Так, у листі до П. Куліша від 20 січня 1854 року з Михайлової Гори М. Максимович писав, що на місяць перетворився на справжнього відлюдника: «...Все житейское и живущее не занимало меня: почему и все (внешнее) в великом запущении, начиная с переписки с друзьями – все они по праву могут назвать меня «Михайлом Молчаливым» [8, с. 137-138].

Утім, типовішою була ситуація, коли М. Максимович використовував самотність і лист задля того, щоб вилити на папері свою душу. Лист ставав для нього епістолярною формою психологічної інтроспекції. З цього приводу у листі до П. Вяземського від 7 грудня 1871 року він писав: «В моем здешнем одиночестве есть своего рода удовольствие и отрада: высказаться на письме, отвести на нем душу и предать пламени, чтобы твоя задушевная печаль не удручала собою другой, любезной тебе, души, у которой на этом свете и своих печалей накопляется не под силу» [8, с. 100].

Висновки. Отже, суб'єктивне начало виступає організуючим принципом листування романтиків. Абсолютизуючи людину, окрему особистість, романтики демонструють посилений інтерес до її внутрішнього буття, прагнуть опанувати глибини її духу. При цьому художні відкриття романтиків, пов'язані з опануванням духовної сутності особистості, були зроблені ними не лише у процесі спостереження над своїми сучасниками, але й у ході занурення у свій власний внутрішній світ, зокрема у процесі епістолярної творчості, про що свідчить аналіз листовного доробку романтиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т.В. Історія української естетики першої половини XIX століття. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. 344 с.
2. Боровиковський Л.І. Повне зібрання творів. Київ: Наукова думка, 1967. 280 с.
3. Ботникова А.Б. Немецкий романтизм: диалог художественных форм. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2003. 341 с.
4. Гайм Р. Романтическая школа. Вклад в историю немецкого ума. СПб.: Наука, 2007. 893 с.
5. Гребінка Є.П. Твори в 3-х томах. Том 3. Київ: Наукова думка, 1981. 703 с.
6. Елистратова А. А. Эпистолярная проза романтиков. Европейский романтизм. Москва: Наука, 1973. С.309–351.
7. Кузьменко В. І. У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ: Друге дихання, 2018. 684 с.
8. Максимович М. Листи. Київ: Либідь, 2004. 312 с.
9. Шамрай А.П. Харківська школа романтиків: у 3 т. Харків: ДВУ, 1930. Т. 2. 224 с.
10. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика: В 2-х томах. Москва: Искусство, 1983. Т. 2. 448 с.